

Марина Ковачевић и Ана Батрићевић
Институт за перформативне уметности и социјални рад –
Центар за рехабилитацију имагинацијом, Београд;
Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

DOI 10.5937/kultura2171245K

УДК 364-786:343.261-052

прегледни рад

ЊИХОВА ПРИЧА – ОД КРЕАТИВНОГ ПИСАЊА ОСУЂЕНИЦА ДО РЕСТОРАТИВНОГ ПОЗОРИШНОГ ПЕРФОРМАНСА

Сажетак: Програми социјалне рехабилитације осуђених лица, засновани на идејама терапије уметношћу и принципима ресторативне правде, стиичу све шире афирмацију. Они иочивају на идеји да ико кажњавање учиниоца кривичног дела није довољно да допринесе сузбијању криминалитета, већ да треба ираити за иновативним и креативним ирситијима решавању овог, нажалост увек актуелног, проблема. Захваљујући својим снажним ирнсформативним ефектима и ресторативним елементима, међу овим ирограмима се издвајају радионице креативног писања и иозоришног рада осуђених лица, иоседно када се ирмењују у синергији, иио је иредстављено у овом раду на иримеру иозоришне иредставе Њена прича.

Кључне речи: ресоцијализација, заговор, креативно писање, иозориште, ресторативност

Креативни ирситији социјалној рехабилитацији осуђених лица

Реакција друштва на криминалитет еволуирала је у односу на ретрибутиван приступ који се састојао у наношењу зла и патње учиниоцу кривичног дела као одмазде за зло које је он нанео жртви или заједници.¹ Она се данас махом заснива на модерним концептима, усмереним ка социјалној реинтеграцији, кроз примену различитих третмана и програма рада са осуђеним лицима. Фокус се с кажњавања помера на појмове као што су: ресоцијализација и социјална рехабилитација. Процес ресоцијализације подразумева враћање у друштво лица која су због својих дела или особина из њега била искључена.² Ресоцијализација представља процес преобликовања, модификовања понашања осуђеног лица, у специфичним затворским условима, како више не би чинило кривична дела и како би се вратило у друштвену заједницу из које

1 Стојановић, З. (2018) *Коментар Кривичног законика*, Београд: Службени гласник, стр. 225.

2 Масановић, Н. и Надаревић, Д. (2014) *Penološka andragogija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 45.

је, услед изречене кривичне санкције, изоловано.³ Социјална рехабилитација одређује се као поновљена социјализација појединца који је социјално неприлагођен како би се омогућило његово боље сналажење у животу у складу с важећим нормама, као и у друштвеним и професионалним улогама, кроз позитивно и усмерено социјално образовање у изолованом затворском окружењу.⁴

Нехумано, изоловано и депривирајуће затворско окружење представља извор „криминалне инфекције”⁵. Постојећи системи кривичноправне реакције, упркос програмима и третманима усмереним на социјалну рехабилитацију, нису испунили очекивања на плану сузбијања криминалитета.⁶ Говори се и о својеврсној „кризи социјалне рехабилитације”, чије би решавање подразумевало иновативни приступ који социјалну рехабилитацију не перципира као процес принудне или добровољне, али терапијом изазване промене, већ као процес креативне промене.⁷ Процес креативне промене почива на редефинисању суштине социјалне рехабилитације, заснованом на интердисциплинарном, интерактивном когнитивном приступу, преузетом из психологије и креативне педагогије, као и модерних хеуристичких теорија, а усмерен је на развијање потенцијала социјално неприлагођене особе наместо настојања да се њено понашање коригује, те се од класичног приступа разликује у пет области:

- 1) одређује социјалну рехабилитацију као процес развоја и стварања потенцијала, наместо наметнутог кориговања личних или социјалних карактеристика;
- 2) третира социјалну неприлагођеност као погрешно обликован идентитет, а не као погрешан став, непоштовање друштвених норми, неисправно уверење;
- 3) у процесу креативне промене, циљ социјалне рехабилитације је формирање новог идентитета, а не само кориговање уверења, ставова, преференција, понашања, друштвених улога и начина реаговања;
- 4) средство за промене јесте развој структуралних фактора и механизма когнитивних и креативних процеса наместо принудно наметнутих промена;
- 5) доприноси социјалној рехабилитацији кроз ауторепрезентацију параметара визуелног идентитета.⁸

Продукти примене креативног метода социјалне рехабилитације могу бити материјални (слике, скулптуре, прозна и поетска остварења) и нематеријални (позоришне

3 Knežić, B. (2001) *Образовање и ресоцијализација: методе мерења*, Београд: Завод за удџбенике и наставна средства, стр. 43.

4 Konopczyński, M. (2014) 'Creative Social Rehabilitation – Outline of the concept for developing potential', *Polish Journal of Social Rehabilitation* No. 7, Warsaw: Fundacja Pedagogium, p. 171.

5 Jovanić, G. i Petrović, V. (2017) „Условно отпуштање у пракси окружног затвора и надлежних судова”, *Специјална едукација и рехабилитација* бр. 1, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 100.

6 Димовски, Д. (2012) „Политика сузбијања хомицида”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 1, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, стр. 363–373.

7 Konopczyński, M. нав. дело, стр. 175.

8 Исто, стр. 176–177.

представе, извођења музичких дела, спортске активности), а активности које се у оквиру њега спроводе доприносе стварању позитивног идентитета преступника на два нивоа: 1) интерном, тако што развијају његове потенцијале и 2) социјалном, тако што му омогућавају да представи своја нова, позитивна достигнућа.⁹

Уметност игра важну улогу у процесу креативне промене и досад се показала као успешан метод третмана, рехабилитације и социјалне реинтеграције преступника, што потврђују и истраживања у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији.¹⁰ Уметничке активности доприносе побољшању односа између самих осуђеника, осуђеника и затворског особља и осуђеника и њихових породица, а код осуђеника јача: самопоуздање и самопоштовање, социјалне вештине, комуникацију, способност за тимски рад и спремност да једни другима пруже подршку и учествују у другим едукативним активностима.¹¹ Уметност буди наду, мотивацију и одговорност, подстичући осуђенике да развију и задрже позитивне улоге и везе и креирају контексте у којима ће њихов нови идентитет моћи да дође до изражаја, а што је посебно наглашено код уметничког изражавања које подразумева јавни наступ, јер тако добијају афирмацију од заједнице и стварају позитивну слику о себи.¹²

Механизам деловања терапија уметношћу

Исцељујућа снага уметничког изражавања одавно се користи у различитим формама терапије уметношћу, где спадају: терапија ликовним изражавањем, терапија музиком, драматерапија, терапија плесом и покретом и библиотерапија.¹³ Оне почивају на претпоставци да је креативни процес лековит и да има снажно трансформативно дејство.¹⁴ У чему је тајна успешности терапија уметношћу? Према Виготском, основни чиниоци уметничког ефекта леже у несвесном, које се може спознати посредно, „анализом трагова које оставља у нашој свести”.¹⁵ Током функционалне регресије необрађени садржаји потичу из несвесног, делујући као неструктурисане, нелогичне, субјективне мисли из којих се ствара материјал за нове и оригиналне идеје, а потом се обликују свесним, контролисаним секундарним процесима, који омогућавају евалуацију и утемељени су у реалности.¹⁶

⁹ Исто, стр. 179.

¹⁰ McArthur, D. and Law, S. (1996) *The Arts and Prosocial Impact Study: A Review of Current Programs and Literature*, Santa Monica, California: The Rand Corporation. McLewin, A. and Gladstone, P. (2002) *An Introduction to Working with the Arts – In the Youth Justice System*, UK: Unit for the Arts and Offenders, The Paul Hamlyn Foundation, The Arts Council of England and the Youth Justice Board.

¹¹ Sparks, R., Tett, L., Anderson, K., McNeill, F. and Overy, K. (2012) 'Learning, Rehabilitation and the Arts in Prison: A Scottish Case Study', *Studies in the Education of Adults* No. 2, Abingdon, UK: Taylor & Francis, p. 173.

¹² Исто, стр. 173.

¹³ Ivanović, N., Barun, I. i Jovanović, N. (2014) „Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena”, *Socijalna psihijatrija* br. 3, Zagreb: Medicinska naklada, str. 192; Radovančević, Lj. (2005) „Psihoanalitička autopsija umjetnosti”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* br. 1, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, str. 74.

¹⁴ Štalekar, V. (2014) „O umjetnosti i psihoterapiji”, *Socijalna psihijatrija* br. 3, Zagreb: Medicinska naklada, str. 183.

¹⁵ Vigotski, L. (1975) *Psihologija umetnosti*, Beograd: Nolit, str. 90.

¹⁶ Ristić, I. (2010) *Početak i kraj kreativnog procesa*, Beograd: Hop.La!, str. 16.

Фројд објашњава да песник поступа као дете у игри: креира свет фантазије, који доживљава врло озбиљно, снабдевајући га обиљем афеката, док га истовремено јасно разликује од стварности.¹⁷ Али када дете престане да се игра, а у стварности не налази извор задовољства које му је игра причињавала, оно почиње да фантазира, да сања на јави, као што то чини и већина људи када маштају и уображавају остварење неких својих жеља.¹⁸ Дакле, кад особа не задовољи своје потребе, а жели да избегне фрустрацију из које би проистекло неадекватно понашање, она тражи излаз у њиховом имгинарном задовољавању кроз дневно сањарење, али и уметничко стварање, које је често производ осујећења човекових основних нагона и потреба.¹⁹

Поједини психоаналитичари сматрају стварање уметничког дела одговором на трауму, односно својеврсном трансформацијом трауматичног животног искуства, које за уметника постаје извор креативности.²⁰ Уметност потекла из тог извора даје естетски одговор на људску патњу – она је облик отпора против деструктивних сила и покушај да се промене односи моћи кроз оснаживање оних којима су сигурност и подршка најпотребније.²¹ Креативна трансформација трауме кроз уметност и њено преношење с личног нивоа на јавни, представља начин да се уметник покрене, комуницира с другима који су прошли кроз сличну ситуацију.²² Исту улогу коју је играло у уметниковом душевном животу приликом настајања, уметничко дело игра и за публику приликом репродуковања – обома омогућава испуњење заједничких несвесних, потиснутих жеља, те представља неку врсту терапије и за уметника и за гледаоца.²³

Под утицајем подсвесног, уметник туђе ликове приказује као огледало своје душе, ослобађајући кроз стваралаштво своје несвесне склоности механизмом преношења и замењивања – речима једног Шекспировог јунака: „оплакује сопствене грехе у другим људима”.²⁴ Ипак, креативност не треба схватити једнострано, јер њена дуалистичка природа подразумева и позитивну и негативну креативност, што је потврдило и истраживање о повезаности неправде и креативности, када су праведно третирано испитаници испојили виши ниво позитивне креативности, док су неправедно третирано испојили виши ниво негативне, процењене према броју идеја усмерених на доношење зла другима.²⁵

17 Frojd, S. (1961) „Pesnik i fantaziranje”, prevod Jovan Janičijević, *Rukovet* br. 11, Subotica: Književna zajednica Subotica, str. 613–622. prema: Vigotski, L. (1975) *Psihologija umetnosti*, Beograd: Nolit, str. 92.

18 Исто, стр. 92.

19 Dedić, G. „Psihoanaliza i umetnost”, *Engrami*, vol. 38, br. 1, Beograd: Klinički centar Srbije – Klinika za psihijatriju i Udruženje psihijatara Srbije, str. 62.

20 Knafo, D. (2012) *Dancing with the Unconscious: The Art of Psychoanalysis and the Psychoanalysis of Art*, Abingdon, UK: Routledge, str. 65.

21 Исто, стр. 87.

22 Dedić, G. нав. дело, стр. 62.

23 Vigotski, L. (1975) *Psihologija umetnosti*, Beograd: Nolit, str. 94–95.

24 Исто, стр. 94.

25 Clark, K. and James, K. (1999) 'Justice and Positive and Negative Creativity', *Creativity Research Journal* No. 4, Abingdon, UK: Taylor & Francis, pp. 311–320, prema: Ristić, I. (2010) *Početak i kraj kreativnog procesa*, Beograd: Hop.La!, str. 42.

Радионице креативног писања за осуђена лица

Књижевност оплемењује и оживљава апстракције, чинећи човеков мисаони живот природнијим, разноврснијим и интересантнијим.²⁶ На томе почива и основна идеја библиотерапије – примене литературе као терапеутског средства у медицини и психијатрији, ради решавања личних проблема кроз непосредно читање.²⁷ Терапија поезијом подразумева коришћење поетског језика у свим његовим формама – као песму, причу, дневник, писмо или посланицу, басну, бајку, мит, есеј, текст песме или мантре, па чак и драму и филм како би се клијенту помогло да открије истину о себи, да унапреди креативне потенцијале, комуникацију, способност решавања проблема и повезивања с другима, као и да искуси исцељујућа дејства лепоте.²⁸

У затворима широм света спроводе се различите врсте програма и радионица вођеног читања и креативног писања, које не морају имати строго терапеутски карактер, у циљу ресоцијализације и социјалне рехабилитације кроз читање и самостално литерарно изражавање. Чини се да они по својим садржајима, интердисциплинарности и домашајима превазилазе домете класичне библиотерапије те да их управо њихова флексибилност и вишеслојност чини ефикасним средствима за превазилажење затворских депривација. Неки од примера оваквих програма су:

- радионице читања и писања поезије за младе у сукобу са законом које широм Велике Британије организује удружење грађана *Youth Offending Teams (YOT)*;²⁹
- радионице креативног писања с позоришним елементима, спроведене у затворима широм Србије од стране Института за перформативне уметности и социјални рад – Центра за рехабилитацију имагинацијом (ЦРИ);³⁰
- радионице које удружење *Harambee Arts* реализује од 2008. у женском затвору Лангата (Најроби, Кенија), које се састоје од прављења књига (*hero books*) у којима осуђенице играју протагонисту способног да контролише своје проблеме;³¹
- програм *Writing From the Inside Out* у оквиру којег се воде радионице креативног писања у затвору Сагино у Мичигену у организацији Центра за креативно писање;³²

26 Pantazijević Stanojević, M. (1985) *Čovek lišen slobode i literatura: resocijalizacija*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova, str. 20.

27 Webster, N. (1961) *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*, Springfield, MA: Merriam, preма: Jack, S. and Ronan, K. (2008) 'Bibliotherapy: Practice and Research', *School Psychology International*, vol. 29, br. 2, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 161–182.

28 Gorelick, K. 'Poetry Therapy', in: *Expressive Therapies*, priredio Malchiodi, C. (2007), New York: The Guilford Press, p. 117.

29 Farrier, A., Froggett, L. and Poursanidou, D. (2009) 'Offender-based Restorative Justice and Poetry: Reparation or Wishful Thinking?' *Youth Justice* No. 1, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 66–70.

30 CRI (Centar za rehabilitaciju imaginacijom) Institut za performativne umetnosti i socijalni rad, 18. March, 2021., <https://cri.edu.rs/sr/>

31 Harambee Arts in Kenya, 18. March, 2021; <http://harambeearts.org/new/programs/program-in-kenya/>

32 Creative Writing Workshops in the Saginaw Correctional Facility, 18. March, 2021; <https://www.svsu.edu/ccw/creativewritinginprison/>

- *Life Sentences*, радионице креативног писања за затворенике у Јужној Аустралији, чији литерарни радови се годишње објављују у заједничкој публикацији;³³
- програм писања у затворима *PEN Prison Writing Program* који од 1971. године широм САД спроводи организација *PEN America*;³⁴
- програм *Right-to-Write* где студенти уз подршку институција воде радионице креативног писања у затвору Вестчестер, писање књига за децу са осуђеницама које су мајке или баке, и радионице креативног писања с младим преступницима.³⁵

Како писци на своје читаоце сугестивно преносе књижевни стил, богатство и лепоту мишљења, лакоћу изражавања мисли и осећања, постаје јасно колики значај читање литературе и у затворским условима може имати за процес ресоцијализације, посебно што може код осуђених лица пробудити жељу за самосталним литерарним изражавањем.³⁶ То је нарочито важно ако се пође од претпоставке да активно суочавање са узнемирујућим искуствима кроз изражавање мисли и осећања у писаној форми може редуковати негативне ефекте потискивања, као што су дуготрајни стрес и болест.³⁷ Оно може допринети свеопштем физичком и менталном здрављу, што је емпиријски потврђено и у случају затвореничке популације.³⁸

Чини се да су у случају осуђених лица благотворни ефекти изражавања потиснутих емоција кроз писање значајнији од позитивних ефеката самог читања. Наиме, дуготрајни боравак у установи тоталног типа, као што је затвор, нужно доводи до одређених лишавања, познатих као затворске депривације.³⁹ Како се примена терапије поезијом препоручује у случају клијената који пролазе кроз промене, губитке, борбу с депресијом, одвикавање од алкохола или дрога, а настоје да спознају себе, постаје јасно због чега њена примена у затворима може допринети ресоцијализацији осуђених лица.⁴⁰

Ресџоративни позоришни перформанс осуђених лица

Примењено позориште

Позоришно извођење, као једна форма перформативног исказа, увек је усмерено на заједницу, оличену у публици која му присуствује и као такав подразумева извођење једног

33 Life sentences – what creative writing by prisoners tells us about the inside, 18. March, 2021; <https://theconversation.com/life-sentences-what-creative-writing-by-prisoners-tells-us-about-the-inside-130783/>

34 PEN America's Prison Writing Program, 18. March 2021, <https://pen.org/prison-writing/>

35 Use Words to Make an Impact through the Right-to-Write Program, 18. March 2021; <https://www.sarahlawrence.edu/student-life/community-partnerships/right-to-write-program.html>

36 Pantazijević Stanojević, M. нав. дело, стр. 20.

37 Pennebaker, J. W. (1993) 'Putting stress into words: health, linguistic, and therapeutic implications', *Behavioral Research Therapy* No. 31, Amsterdam: Elsevier, pp. 539–548.

38 Richards, J. M., Beal, W. E., Seagal, J. and Pennebaker, J. W. (2000) 'Effects of disclosure of traumatic events on illness behaviour among psychiatric prison inmates', *Journal of Abnormal Psychology* No. 1, Washington, DC: American Psychological Association pp. 156–160.

39 Ilijić, Lj. (2014) *Osuđeni i deprivacije – uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, стр. 78.

40 Gorelick, K. нав. дело, стр. 118.

социјалног акта.⁴¹ Реч је о стварању нове ситуације, догађаја и специфичне реалности која је „већа и другачија од сваке реалности представљања”.⁴² Позориште је место сусрета публике и актера представе, између којих се, упркос физичкој дистанци успоставља интензивна размена на нивоу целих бића, која су чулима, емоцијама и маштом окренута једна ка другима.⁴³ Јединствени квалитет позоришта произлази из околности да се чин извођења и чин његове рецепције одвијају овде и сада, те да извођење у том смислу представља део живота који извођачи и публика проводе заједно.⁴⁴ Акција долази са сцене, а реакција из сале.⁴⁵ Тако се ствара својеврсна заједница извођача и гледалаца, чиме се и једнима и другима омогућава да доживе искуства која су им дотад била ускраћена и иницирају трансформативне процесе.⁴⁶

Ово заједништво извођача и публике, присутно код свих видова позоришног извођења, свој пуни смисао остварује под окриљем идеје социо-културне анимације, као покрета усмереног на ширење духовних хоризоната с намером ослобађања потенцијала сваког појединца ради слободног стваралачког истраживања његове личности кроз уметност, науку, стварање и прихватање научних и уметничких остварења своје генерације и претходних генерација.⁴⁷ Идеја социо-културне анимације у складу је са становиштем да је култура данас углавном везана за идеју слободе и еманципације, почевши од културе саме за себе, преко одређене друштвене заједнице, па до марксистичким речником говорећи, свеопште еманципације.⁴⁸ У контексту позоришта, идеја културне анимације подразумева приступ позоришном извођењу чији је циљ да кроз деловање у заједници увиди проблеме њених чланова, да направи представу посвећену тој теми, у којој би учествовао већи број чланова заједнице, те да кроз њено извођење успостави креативни повратни однос с публиком, подстичући је да промишља о својим проблемима и учини напоре у правцу њиховог решавања.⁴⁹

Овакав приступ одговара примењеном позоришту, које превазилази оквире традиционалног позоришта, замењујући пуки дискурс који је довољно чути, језиком који треба користити, готов производ који само треба конзумирати процесом који треба развијати, а гледаоца пасивног посматрача потлаченим гледаоцем који престаје бити објекат већ постаје субјект позоришне делатности.⁵⁰ Реч је о позоришној пракси независне сцене, која

41 Fischer-Lichte, E. (2009) *Eстетика перформативне уметности*, Сарајево–Загреб: Шахинпашић, стр. 18.

42 Leman, H. T. (2009) „Kratka zapazanja o novom teatru”, *Teatron*, br. 148–149, Beograd: Muzej pozorišne umetnosti, str. 21–22.

43 Turčilo, L. i Kolčaković, M. (2009) „Informalno obrazovanje i pozorišna drama”, *Obrazovanje odraslih*, br. 2, Sarajevo: Bosanski kulturni centar Kantona Sarajevo, str. 105.

44 Jovičević, A. i Vujanović, A. (2007) *Uvod u studije performansa*, Beograd: Fabrika knjiga, str. 8.

45 Jevtović, V. (2001) *Uzbudljivo pozorište*, Beograd: Janus.

46 Fischer-Lichte, E. нав. дело, стр. 57.

47 Dragičević Šešić, M. (2012) *Umetnost i alternativa*, Beograd: Clio, str. 81, према: Ристић, М. (2020) „Култура отпора – позориште које мења свет”, *Култура* бр. 169, Beograd: Завод за проучавање културног развика, стр. 241.

48 Вуксановић, Д. „Улога медија у стварању образаца у култури”, у: *Зборник радова са скупа Култура основна државној и националној идентитету*, приредио Костић, А. (2017) Beograd: Српска академија наука и уметности, стр. 107.

49 Dragičević Šešić, M. нав. дело, стр. 63, према: Ристић, М. (2020) нав. дело, стр. 241.

50 Dragičević Šešić, M. нав. дело, стр. 145, према: Ристић, М. нав. дело, стр. 242.

представља друштвено-ангажовани рад, у оквиру којег се директно именују социјално осетљива питања.⁵¹ Према Клер Бишоп, ову праксу одликују: „колективно наместо индивидуалног ауторства, нарушавање поделе између оних који уметност стварају и других који је доживљавају, као и афирмисање процеса и искуства насупрот производњи објеката”.⁵²

Примењено позориште полази од Фреирове методологије освешћивања путем дијалога током интердисциплинарног истраживања заједничких тема, а ради откривања узрока који су довели до стварности у којој влада обесправљеност.⁵³ На темељима Фреирових идеја, Аугусто Боал развија свој концепт позоришта потлачених – међународни покрет који види театар као средство за постизање партиципативне друштвене промене. Захваљујући Боалу, позориште се трансформисало у својеврсни медиј друштвене акције, који омогућава да се осветле све оне теме које су цензурисане у главним медијским токовима – сиромаштво, економска угроженост, психо-социјални проблеми, дискриминација.⁵⁴ Боалова идеолошка платформа, названа позориштем потлачених према његовој истоименој књизи из 1974. године, подразумева примену позоришних техника као што су: форум позориште, фигура цокера, невидљиво позориште и позориште слика, којима је заједничко уверење у могућност оснаживања на личном, друштвеном и политичком нивоу, а с намером иницирања промене кроз искуство позоришног чина.⁵⁵ Међутим, Боалов активистички приступ припада једној минулој епохи и њој својственим облицима друштвено-политичког активизма, што намеће питање: шта је оно што Боалово наслеђе и данас чини актуелним?⁵⁶ Разлог за то лежи у „скоку вере” који позориште потлачених сматра за предуслов комуникацијске размене и фиктивну претпоставку која одржава борбу.⁵⁷ Управо је „скок вере” ка не/могућем друштву слободних и једнаких, оно што примењеном позоришту омогућава да одолева механизму спектакуларизације, својственом савременој култури.⁵⁸

Пракса примењеног позоришта подразумева интервенцију, комуникацију, развој и оснаживање у раду с појединцима или заједницама, а често се реализује на неочекиваним местима, као што су: издглички кампови, болнице, установе за особе с менталним сметњама, домови за стара лица, улице, школе, болнице, музеје и затвори.⁵⁹ Оно се данас махом бави потребама друштвено осетљивих категорија и оснаживањем искључених, маргинализованих и репресираних група – миграната, издглица, бескућника, али и осуђених

51 Илић, В. (2018) *Савремено позориште: естетско искуство и истраживачке праксе*, Нови Сад: Стеријино позорје, стр. 33.

52 Bishop, C. (2012) *Artificial Hell: Participatory Arts and the Political of Spectatorship*, London, New York: Verso према Илић, В. нав. дело, стр. 110–111.

53 Freire, P. (2005) *Pedagogy of the Oppressed – 30th anniversary edition*, New York: Continuum.

54 Dragičević Šešić, M. нав. дело, стр. 145, према: Ристић, М. нав. дело, стр. 242.

55 Илић, В. (2010) „Култура спектакла и друштво потлачених”, *Култура* бр. 2, Београд: Завод за проучавање културног развитака, стр. 83–84.

56 Исто, стр. 88.

57 Исто, стр. 90.

58 Исто.

59 Nicholson, H. (2005) *Applied Drama: The Gift of Theatre*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 3–28; Hartley, J. S. (2012) *Applied Theatre in Action: A Journey*, Stoke-on-Trent, UK: Trentham Books.

лица.⁶⁰ С обзиром на то да превазилази оквире традиционалног позоришта, примењено позориште ближе је перформансу и њему сличним формама, насталим услед или паралелно с деконструкцијом старе театарске апаратуре.⁶¹ Оно што позоришни перформанс осуђених лица, настао на радионицама позоришне уметности у којима она учествују током издржавања затворске казне, издваја од осталих облика примењеног позоришта јесте управо ресторативна нит, која у потпуности прожима како његово стварање тако и његово извођење пред публиком.

Ресторативни процес – њрожимајућа ниш њозоришња осуђених лица

Као што је већ истакнуто, класични приступ реакцији друштва на криминалитет, у виду кривичноправне репресије засноване на принципу ретрибуције, која подразумева наношења зла учиниоцу као одмазде за његово дело, показао се као нехуман, неефикасан и контрапродуктиван. Због тога се у свету све више прибегава примени принципа такозване ресторативне правде, која, полазећи од потреба свих страна укључених у сукоб окупља жртву, учиниоца и представнике заједнице, како би им се помогло да заједнички, мирним путем и дијалогом реше свој конфликт, постигну споразум о поправљању штете и отклоне негативне последице кривичног дела.⁶² Подразумева се да ресторативна правда није у потпуности истиснула класични приступ реаговања државе на кривична дела. Ипак, оно што се мења јесте инсистирање на развоју и примени ресторативних процеса паралелно с репресивним, у виду њихове допуне, оплемењавања и хуманизовања.

Ресторативни процес афирмисан је и у међународним конвенцијама и остварује све ширу примену кроз: посредовање између жртве и учиниоца, породичне и друштвене расправе, програме интервенције од стране жртве, кругове кажњавања, кругове миротворства, панела на којима се жртва обраћа учиниоцима, рада у корист жртве или локалне заједнице, група у оквиру друштвене заједнице за подршку жртвама или учиниоцима кривичних дела.⁶³ Суштину ресторативног приступа чине: комуникација и дијалог између учиниоца кривичног дела, жртве и представника заједнице, а његово тежиште је управо на самом процесу, док је крајњи исход заправо потиснут у други план.⁶⁴

Опроштај игра важну улогу у ресторативном процесу, како на индивидуалном и/или интерперсоналном тако и на социјалном нивоу, јер ресторативни процес прелази оквире помирења жртве и учиниоца, инсистирајући на помирењу између учиниоца и читаве заједнице.⁶⁵ Оно се остварује кроз различите облике укључивања заједнице у ресторативне

60 Thompson, J. (2003) *Applied Theatre: Bewilderment and Beyond*, Bern: European Academic Publishers, p. 15, 201.

61 Ilić, V. (2017) „O budućnosti pozorišta”, *Humanistika* vol. 1, br. 2, Beograd: Visoka škola za komunikacije, str. 40.

62 Kostić, M. (2007) „Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu”, *Temida* vol. 10, br. 1, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 6. i Ćopić, S. i Nikolić-Ristanović, V. (2018) „Podizanje svesti osuđenih lica o restorativnoj pravdi i žrtvama: Primer programa sprovedenog u zatvoru za žene u Srbiji”, *Temida* vol. 21, br. 3, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 386.

63 Ђокић, С. (2007) „Појам и основни принципи ресторативне правде”, *Темига* вол. 10, бр. 1, Београд: Виктимолошко друштво Србије, стр. 27.

64 Исто, стр. 29.

65 Dzur, A. W. and Wertheimer, A. (2002) 'Forgiveness and public deliberation: The practice of restorative justice'. *Criminal Justice Ethics* br. 1, Abingdon, UK: Taylor & Francis, p. 3.

програме, чиме се на симболичан начин исказује њена заинтересованост као неутралне, треће стране која поштује потребе жртве, а преступнику пружа шансу да се реинтегрише.⁶⁶ Ритуал је следећа важна компонента ресторативног процеса. Савремене теорије у микросоциологији и социологији емоција омогућавају сагледавање механизма ресторативне правде кроз интеракцију, ритуал и солидарност.⁶⁷ Ритуали имају функцију отварања и затварања сусрета, као и одржавања друштвене интеракције.⁶⁸ Током успешних ритуала остварује се заједничко усмеравање пажње и међусобно разумевање које кулминира у виду осећања солидарности и припадања групи, а прожето је снажним позитивним емоцијама.⁶⁹ Још један битан елемент ресторативног процеса је реинтегративно срамоћење, потекло из азијских и афричких култура, које практикују церемонијално јавно срамоћење преступника пропраћено његовим покајањем и поновним прихватањем.⁷⁰ Наместо искључивања, осуде, стигматизације и сегрегације, својствених класичном кривичноправном систему, реинтегративно срамоћење практикује инклузију и подршку, чиме се јачају повезаност, солидарност и контрола у заједници и осигурава останак преступника на правом путу.⁷¹

Ресторативни перформанс осуђених лица: њих ка социјалној рехабилитацији

У својој суштини перформанс представља „понашање у коме се анализира друштвена артифицијелност скривена иза природне дословности”.⁷² Перформанс треба сагледавати као процес, чија је суштина сам чин извођења, а не циљ који се тим извођењем жели постићи, на шта указује и тумачење израза „перформативан” (енгл. *performative*) као „онај који самим својим изрицањем остварује радњу коју описује.”⁷³ Без обзира на разноликост и хибридни карактер, уметностима перформанса заједничка је усмереност на неки интервентни учинак у друштвеној стварности кроз рад с реалним телом, стварним идентитетом, конкретним простором и институцијом.⁷⁴

Ако се размотре основне карактеристике позоришног перформанса с једне и ресторативног процеса с друге стране, може се уочити низ додирних тачака између ова два на први поглед прилично удаљена појма. Када се у улози извођача на сцени нађу учиниоци и/

66 Dzur, A. W. and Wertheimer, A. нав. дело, стр. 7.

67 Rossner, M. and Bruce, J. (2016) 'Community Participation in Restorative Justice: Rituals, Reintegration, and Quasi-Professionalization', *Victims and Offenders* No. 1, Abingdon, UK: Taylor & Francis, p. 96.

68 Goffman, E. (1982) *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, New York: Pantheon Books, pp. 5–45.

69 Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*, Princeton, NJ: Princeton University Press, према: Rossner, M. (2011) Emotions and Interaction Ritual: A Micro Analysis of Restorative Justice, *British Journal of Criminology*, No. 1, Oxford: Oxford University Press pp. 95–119.

70 Ћопић, S. (2015) *Ресторативна правда и кривичноправни систем: теорија, законодавство и пракса*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 52.

71 Исто, стр. 52.

72 Јовићевић, А. и Вујановић, А. (2007) *Увод у студије перформанса*, Београд: Фабрика књига, стр. 8.

73 Клајн, И. и Шипка, М. (2007) *Велики речник стираних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, стр. 927.

74 Илић, В. (2018) *Савремено позориште: естетско искуство и перформансне праксе*, Нови Сад: Стеријино позорје, стр. 69.

или жртве кривичних дела, док публика сама по себи већ представља оличење заједнице, позоришни перформанс осуђених лица поприма својства ресторативног и то на више нивоа.

И код перформанса и код ресторативног процеса акценат је на процесу – који је много важнији од крајњег исхода. Окупљање заинтересованих страна на истом месту у исто време својствено је и ресторативном процесу и позоришном перформансу, при чему су у другом случају преступник и/или жртва на сцени, док је заједница оличена у публици. Оба процеса су јавна и подразумевају одређену форму дијалога између учесника, било да је у питању дијалог у класичном смислу, било да је реч о дијалогу који се води између извођача и публике.

И позоришни перформанс и ресторативни процес садрже ритуалне елементе, будући да су и сами потекли из ритуала, те да ресторативна правда у одређеној мери и користи механизам ритуалне интеракције. Символика је код ресторативног процеса присутна онда када није могуће надокнадити стварну штету, већ се уместо тога прибегава симболичној сатисфакцији жртве кроз извињење/тражење опроштаја. У случају позоришног перформанса осуђених лица, то је симболично тражење опроштаја од публике, што ће зависити од садржине и начина изведбе. Истовремено, реинтеграција преступника и жртве у заједницу, њихово међусобно помирење и помирење са заједницом симболично су садржани у аплаузу публике на крају извођења, који значи афирмацију, прихватање извођача који јој се клањају. Враћање дуга заједници као један од циљева ресторативног процеса огледа се у могућности осуђених лица да кроз позоришни перформанс дарују публици, као оличењу заједнице, нешто лепо и добро кроз уметнички израз. Оснаживање учесника иманентно ресторативном процесу присутно је и код позоришног перформанса и то на два нивоа. Први потиче од околности да током припремања позоришног перформанса учесници стичу одређено образовање, које их само по себи оснажује, док други потиче од емотивног оснаживања свих учесника кроз уметнички чин.

На основу свега поменутог постаје јасно колико је позоришни перформанс осуђених лица суштински близак ресторативном процесу. Он кроз своју садржину која је, по правилу, везана за тематику криминалитета, затвора, маргинализације преступника, виктимизацију итд., али и форму извођења, симболизује кључне елементе ресторативног процеса – неформалност, окупљање свих заинтересованих страна, јавност, дијалог, слободно изражавање емоција, реинтегративно срамоћење, извињење жртви и заједници, опроштај, измирење, враћање дуга заједници, подршку заједнице, поновно прихватање преступника и жртве итд. Посредством те снажне симболике и снаге ритуала које су опет својствене и ресторативном процесу и позоришном перформансу, он доприноси остварењу ресторативних циљева. Управо ресторативност издваја позоришни перформанс осуђених лица од осталих форми примењеног позоришта. Истовремено, синергија трансформативних снага позоришне уметности и ресторативног процеса чини ресторативни позоришни перформанс изузетно делотворним и хуманим путем ка остварењу социјалне рехабилитације осуђених лица.

Позоришна представа Њена прича – студија случаја

Позоришна представа *Њена прича* настала је на радионицама креативног писања и позоришног извођења за осуђенице, реализованим од стране Института за перформативне

уметности и социјални рад – ЦРИ у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу. Радионице су водиле професорка књижевности и психолошкиња, а у њима је учествовало укупно 12 осуђеница, које су већ испољиле склоност ка читању и које је међу заинтересованима одабрала Служба за третман поменуте установе. Процес рада одвијао се у две фазе. Током прве фазе осуђенице су учествовале у радионицама креативног писања, које су за крајњи резултат имале потпуно оригинални сценарио за позоришну представу, да би се током друге фазе припремале за извођење те представе пред публиком.

Током прве радионице посвећене упознавању, осуђенице су имале прилику да говоре о себи, али без икакве пресије или навођења да се враћају на своју прошлост или кривично дело које су учиниле. Напротив, водитељка радионице објаснила им је да од њихових литерарних радова жели да прави позоришну представу која ће почевши од сценарија па до финалне изведбе пред публиком бити аутентичан уметнички израз њихових мисли и осећања. Након охрабрујућег: *Хајде да ишешмо о чему хоћеште*, водитељка радионице им је предлагала универзалне теме, о којима би оне могле да пишу кроз сопствену визуру, чиме су заправо остваривале неку врсту интроспекције.

Међу општим темама као што су: слобода, правда, уметност, чињење доброг са оним што им је дато, сврха живота, сопствена суштина, врло брзо су се искристалисале оне о којима су осуђенице највише желеле да говоре – њихова прошлост, дело које су учиниле и жеља да спрече друге да следе њихов пут. Наиме, свака од 12 осуђеница колико их је учествовало у радионицама је пре доласка на издржавање казне била изложена неком облику насиља. Један део њих је осуђен управо због кривичног дела убиства својих злостављача, док је неким од њих казна затвора изречена због привредног криминалитета. Током радионица, оне су у могућности да своја потиснута осећања управо о овим темама изразе кроз литерарне радове, те да се на тај начин емотивно исцеле и оснаже.

Радионице би по правилу почињале изражајним читањем. Све учеснице радионице су и раније испољавале љубав према књизи, па су махом прочитале све књиге доступне у затворској библиотеци. Осим тога, учеснице су писале своје литерарне радове на задате теме, најчешће у форми поезије, изражајно су их читале пред другим учесницама, а водитељка радионице је настојала да те садржаје прошири, дајући им да за наредну радионицу пишу о некој од тема која је само начета на претходној радионици. Истовремено, психолошкиња је усмеравала ток њихових дискусија у правцу решавања проблема, пре свега у смислу налажења начина да се утиче на друге жене које се налазе у сличним тешким ситуацијама да не учине кривично дело. Управо то је и постало главна идеја представе – како помоћи некоме ко је на истој прекретници да остане на правом путу. Теме које су покренуте и емотивне дубине које су истражене кроз литерарни рад осуђеница тешко је осликати кроз само неколико стихова. Ипак, чини се да следећи фрагменти песама осуђеница могу допринети стварању слике о томе.

Уморна сам... чујеш ли... хоћу дому своје ја... илачем најдраже, моје све, моје светио и моје нишија, ако да и моје нишија... Како рекох једном: „Руке ми крајике и не моју да дохваћим зрак Сунца са друге сйране жице...”

...

Поново ће мајка своје чедо да зајрли и никад више да изјуби. Да је ишешим; да је мазим од олуја да је иазим и да је храбрим када иадне у наручје носим и не дам да додирне земљу нојама

досим-нежним; да ње храбрим и да њи шайћем – волим ње волим до неба мајчино срце од меда;

...

Чекала сам чедо моје, њене руке, осмех мио; њене сузе радоснице – животи цео моје лейошнице. Њено лице као у иконе сјајно. У мајчино срце рођењем урезано. Њену косу њуну њајни – њене очи и осмех бајни. Њена је срећа – небеска крила моја – осмех злајни – мој леџи у висине не-виђене и њена душа њоила као у њолудице – нежне руке – њајерје ње њишнице.

...

Седим на зиду њрозора на њераси свој њавиљона. Пао је сумрак, светиљке се уљалише. Злајножужџа јесен је њо ко зна која у низу. Суседна зџрада њреко њуџа дејшонске даријере која ме дели од свеџа! У њој зџради видим свој остџављени дом. Оџеџи се њџрудим да џледам у њрозор који је џшџи као мој. Гледам, а он је освџџљен... Ко је џај неко ко сада живи у џом њростџору? Ко се џо наслоџио на моју њрошлосџи? Каква моћна драмаџџурџија њокреће њриче? Када џсџари њразан ход, шџџа остџане? Слеџи њрозори.

Описани процес рада охрабривао је учеснице да буду оно што јесу и да то у форми поезије слободно изразе пред другима, а заједнички креативни рад их је зближио и емотивно исцелио. Од њихових поетских остварења насталих на описан начин, од који су нека овде представљена, сачињен је целокупан сценарио за представу.

Протагонисткиња је жена – жртва насиља у породици, растрзана између жеље да са децом напусти супруга злостављача и неразумевања патријархалне средине, оличене у њеном оцу и брату који такав чин сматрају срамним и недопустивим. Током ових превирања, на сцени се поред протагонисткиње смеђују анђео који јој говори да поступи исправно и напусти супруга и ђаво који је подстиче да га лиши живота. У једном тренутку, она сања да покушава да убије свог супруга, буди се у кошмару и тада се појављује осталих 11 осуђеница које у последњем тренутку успевају да је од тога одврате. Оне јој упуђују речи утехе, наговарају је да се уместо чињења кривичног дела обрати за помоћ, грле је и храбре. Она одлучује да то ни у стварности не учини, већ да злостављача напусти и потражи помоћ. Порука је јасна – да „тама не може отерати таму” и да заједница игра кључну улогу у временом враћању на прави пут.

Њена прича изведена је два пута крајем 2018. године – пред осуђеницама из затвореног и пред онима из полуотвореног блока, наишавши на изузетно емотиван и топао пријем – осуђенице су плакале, идентификовале су се са извођачима и саосећале с њима. Осуђеница која је играла главну улогу, у стварности је посупила управо онако како је главна јунакиња замало учинила у сну. Зато је за њу ово извођење имало посебан емотивни значај, јер је кроз њега на један симболичан начин исправила своју грешку из прошлости. Она је прошла пут од жртве, преко прогонитеља до извођача када је коначно добила прилику да кроз одлазак у другост током извођења на сцени проживи своје искуство у другачијем светлу и утиче на друге да га не понове.

И на остале осуђенице учествовање у самом процесу припремања и извођења представе деловало је ослобађајуће, помогавши им да превазиђу иницијалну трему и стид због појављивања пред заједницом након онога што су учиниле и да се осете прихваћено и

Позоришна представа „Њена прича”, Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу, 26. 12. 2018;
извор: Управа за извршење кривичних санкција

Позоришна представа „Њена прича”, Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу, 26. 12. 2018;
извор: Управа за извршење кривичних санкција

Позоришна представа „Њена прича”, Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу, 26. 12. 2018;
извор: Управа за извршење кривичних санкција

оснажено. У том смислу, „Њена прича” особито наглашава принцип реинтегративног постиђивања, као једног од најзначајнијих елемената ресторативног процеса, али свакако и остале његове принципе, као што је оснаживање, праштање итд.

Закључак

Разочарање у досадашње приступе реакцији на криминалитет намеће озбиљан изазов – како се ефикасно изборити са овим негативним социјалним, психолошким, правним и безбедносним феноменом у тренутку када се чини да „ништа не делује”? Радикални заокрет од ретрибутивног ка ресторативном све више се афирмише као једно од решења. Међутим, ресторативни оквир свој пуни потенцијал може остварити тек када се испуни одговарајућом садржином као отелотворењем његових основних принципа. Примена различитих форми уметничког изражавања у склопу ресторативних програма рада с преступницима показала се као један од успешних начина за то. Међу њима се посебно издваја позоришни перформанс осуђених лица, чије трансформативно дејство почива на синергији исцељујућих ефеката уметничког и ресторативног процеса. У питању је особени процес рада учинилаца и/или жртава кривичних дела на припремању и извођењу позоришне представе, који има циљ да кроз примену кључних принципа ресторативне правде допринесе њиховој социјалној реинтеграцији.

Позоришна представа „Њена прича” представљена у овом раду пример је таквог извођења. Додатни квалитет овог ресторативног позоришног перформанса потиче и из начина његовог настанка – кроз радионице креативног писања. У том смислу, он у себи сублимира приступе два вида терапије уметношћу – терапије писањем и терапије позориштем, док је истовремено у целости прожет ресторативним идејама. Управо у тој вишеслојности и истовремено деловању на неколико фронтова лежи његов велики преображајни и реинтегративни потенцијал.

Због тога се шире афирмисање овог вида уметничког и ресоцијализацијског рада чини не само оправданим већ и неопходним у савременом друштву и то на два колосека. С једне стране, потребно је подизати свест уметника о снази коју овај приступ може развити на плану сузбијања криминалитета и друштвеном значају њиховог ангажовања у том смислу. Осим тога, неопходно је омогућити да се овај приступ институционализује, односно уведе као један од уобичајених, редовних метода рада са осуђеним лицима у установама за извршење кривичних санкција. Коначно, подршка шире заједнице, као један од кључних фактора успешности ресторативног процеса може се стећи кроз њено интензивније и темељније упознавање са овим приступом посредством медија, друштвених мрежа и других канала комуникације, чиме би се затворио ресторативни круг и омогућило да „њена прича” постане „наша прича”, а њено искуство драгоцена поука за све нас.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bishop, C. (2012) *Artificial Hell: Participatory Arts and the Political of Spectatorship*, London, New York: Verso.
 Clark, K. and James, K. (1999) 'Justice and Positive and Negative Creativity', *Creativity Research Journal* No. 4, Abingdon, UK: Taylor & Francis, pp. 311–320.

- Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Creative Writing Workshops in the Saginaw Correctional Facility, 18. March, 2021; <https://www.svsu.edu/ccw/creativewritinginprison/>
- Institut za performativne umetnosti i socijalni rad – CRI (Centar za rehabilitaciju imaginacijom), 18. March, 202, <https://cri.edu.rs/> sr
- Ćopić, S. (2007) „Pojam i osnovni principi restorativne pravde”, *Temida* br. 1, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 25–35.
- Ćopić, S. (2015) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ćopić, S. i Nikolić Ristanović, V. (2018) „Podizanje svesti osuđenih lica o restorativnoj pravdi i žrtvama: Primer programa sprovedenog u zatvoru za žene u Srbiji”, *Temida* br. 3, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 385–410.
- Dedić, G. „Psihoanaliza i umetnost”, *Engrami*, vol. 38, br. 1, Beograd: Klinički centar Srbije – Klinika za psihijatriju i Udruženje psihijatar Srbije, str. 61–70.
- Dragičević Šešić, M. (2012) *Umetnost i alternativa*, Beograd: Clio.
- Dzur, A. W. And Wertheimer, A. (2002) 'Forgiveness and public deliberation: The practice of restorative justice', *Criminal Justice Ethics* No. 1, Abingdon, UK: Taylor & Francis, pp. 3–20.
- Farrier, A., Froggett, L. and Poursanidou, D. (2009) 'Offender-based Restorative Justice and Poetry: Reparation or Wishful Thinking?', *Youth Justice* No. 1, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 61–76.
- Fischer-Lichte, E. (2009) *Estetika performativne umjetnosti*, Sarajevo–Zagreb: Šahinpašić.
- Freire, P. (2005) *Pedagogy of the Oppressed – 30th anniversary edition*, New York: Continuum.
- Frojd, S. (1961) „Pesnik i fantaziranje”, prevod Jovan Janičijević, *Rukovet* br. 11, Subotica: Književna zajednica Subotica, str. 613–622.
- Goffman, E. (1982) *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*, New York: Pantheon Books.
- Gorelick, K. 'Poetry Therapy', in: *Expressive Therapies*, ed. Malchiodi, C. (2007), New York: The Guilford Press, pp. 117–140.
- Harambee Arts in Kenya, 18. March, 2021; <http://harambeearts.org/new/programs/program-in-kenya/>
- Hartley, J. S. (2012) *Applied Theatre in Action: A Journey*, Stoke-on-Trent, UK: Trentham Books.
- Ilić, V. (2017) „O budućnosti pozorišta”, *Humanistika* br. 2, Beograd: Visoka škola za komunikacije, str. 35–45.
- Ilijić, Lj. (2014) *Osuđeni i deprivacije – uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ivanović, N., Barun, I. i Jovanović, N. (2014) „Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena”, *Socijalna psihijatrija* br. 3, Zagreb: Medicinska naklada, str. 190–198.
- Jack, S. and Ronan, K. (2008) 'Bibliotherapy: Practice and Research', *School Psychology International* No. 2, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 161–182.
- Jevtović, V. (2001) *Uzbudljivo pozorište*, Beograd: Janus.
- Jovanić, G. i Petrović, V. (2017) „Uslovno otpuštanje u praksi okružnog zatvora i nadležnih sudova”, *Specijalna edukacija i rehabilitacija* br. 1, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 95–122.
- Jovičević, A. i Vujanović, A. (2007) *Uvod u studije performansa*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Knafo, D. (2012) *Dancing with the Unconscious: the Art of Psychoanalysis and the Psychoanalysis of Art*, Abingdon, UK: Routledge.
- Knežić, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija: metode merenja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Konopczyński, M. (2014) 'Creative Social Rehabilitation – Outline of the concept for developing potential', *Polish Journal of Social Rehabilitation* br. 7, Warsaw: Fundacja Pedagogium, pp. 171–186.

- Kostić, M. (2007) „Uspostavljanje standarda za restorativnu pravdu”, *Temida* br. 1, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 5–14.
- Leman, H. T. (2009) „Kratka zapažanja o novom teatru”, *Teatron* br. 148–149, Beograd: Muzej pozorišne umetnosti, str. 21–22.
- Life sentences – what creative writing by prisoners tells us about the inside, 18. March, 2021, <https://theconversation.com/life-sentences-what-creative-writing-by-prisoners-tells-us-about-theinside-130783>
- Macanović, N. i Nadarević, D. (2014) *Penološka andragogija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- McArthur, D. and Law, S. (1996) *The Arts and Prosocial Impact Study: A Review of Current Programs and Literature*, Santa Monica, California: The Rand Corporation.
- McLewin, A. and Gladstone, P. (2002) *An Introduction to Working with the Arts – In the Youth Justice System*, UK: Unit for the Arts and Offenders, The Paul Hamlyn Foundation, The Arts Council of England and the Youth Justice Board.
- Nicholson, H. (2005) *Applied Drama: The Gift of Theatre*, New York: Palgrave Macmillan.
- Pantazijević-Stanojević, M. (1985) *Čovek lišen slobode i literatura: resocijalizacija*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- PEN America's Prison Writing Program; 18. March, 2021, <https://pen.org/prison-writing/>
- Pennebaker, J. W. (1993) 'Putting stress into words: health, linguistic, and therapeutic implications', *Behavioral Research Therapy* No. 31, Amsterdam: Elsevier, pp. 539–548.
- Radovančević, Lj. (2005) „Psihoanalitička autopsija umjetnosti”, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* br. 1, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, str. 73–80.
- Richards, J. M., Beal, W. E., Seagal, J. and Pennebaker, J. W. (2000) 'Effects of disclosure of traumatic events on illness behaviour among psychiatric prison inmates', *Journal of Abnormal Psychology* No. 1, Washington, DC: American Psychological Association pp. 156–160.
- Ristić, I. (2010) *Početak i kraj kreativnog procesa*, Beograd: Hop.La!
- Rossner, M. (2011) 'Emotions and Interaction Ritual: A Micro Analysis of Restorative Justice', *British Journal of Criminology*, No.1, Oxford: Oxford University Press pp. 95–119.
- Rossner, M. and Bruce, J. (2016) 'Community Participation in Restorative Justice: Rituals, Reintegration, and Quasi-Professionalization', *Victims and Offenders* No. 1, Abingdon, UK: Taylor & Francis, pp. 107–125.
- Sparks, R., Tett, L., Anderson, K., McNeill, F. and Overy, K. (2012) 'Learning, Rehabilitation and the Arts in Prison: A Scottish Case Study', *Studies in the Education of Adults* No. 2, Abingdon, UK: Taylor & Francis, pp. 171–184.
- Štalekar, V. (2014) „O umjetnosti i psihoterapiji”, *Socijalna psihijatrija* br. 3, Zagreb: Medicinska naklada, str. 180–189.
- Thompson, J. (2003) *Applied Theatre: Bewilderment and Beyond*, Bern: European Academic Publishers.
- Turčilo, L. i Kolčaković, M. (2009) „Informalno obrazovanje i pozorišna drama”, *Obrazovanje odraslih*, br. 2, Sarajevo: Bosanski kulturni centar Kantona Sarajevo, str. 105–114.
- Use Words to Make an Impact through the Right-to-Write Program, 18. March, 2021, <https://www.sarahlawrence.edu/student-life/community-partnerships/right-to-write-program.html>
- Vigotski, L. (1975) *Psihologija umetnosti*, Beograd: Nolit.
- Webster, N. (1961) *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*, Springfield, MA: Merriam.
- Вуксановић, Д. „Улога медија у стварању образаца у култури”, у: *Зборник радова са скупа „Култура основа државној и националној идентитету”*, приредио Костић, А. (2017) Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 101–111.

- Димовски, Д. (2012) „Политика сузбијања хомицида”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* бр. 1, Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, стр. 363–373.
- Илић, В. (2010) „Култура спектакла и друштво потлачених”, *Култура* бр. 2, Београд: Завод за проучавање културног развитака, стр. 81–91.
- Илић, В. (2018) *Савремено позориште: естетско искуство и истраживачке праксе*, Нови Сад: Стеријино позорје.
- Клајн, И. и Шипка, М. (2007) *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Ристић, М. (2020) „Култура отпора – позориште које мења свет”, *Култура* бр. 169, Београд: Завод за проучавање културног развитака, стр. 234–248.
- Стојановић, З. (2018) *Коментар Кривичног законика*, Београд: Службени гласник.

Marina Kovačević and Ana Batrićević
 Institute for Performative Arts and Social Work –
 Centre for Rehabilitation Through Imagination, Belgrade;
 Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

THEIR STORY – FROM CREATIVE WRITING OF FEMALE PRISONERS TO RESTORATIVE THEATRE PERFORMANCE

Abstract

Traditional reaction to crime is inefficient and experts are searching for innovative methods of social rehabilitation and reintegration of offenders. Restorative justice - an approach that respects interests of all the subjects affected by criminal offence, including victims, offenders and community – is becoming increasingly widespread as an addition to classical, formal judicial processes and punishments. Restorative process is efficient due to its powerful transformative mechanisms based upon dialogue, mediation, negotiation, reconciliation, forgiveness, symbolic rituals, reintegrative shaming, community support and control. Restorative elements emerge in various forms, including innovative programmes of work with prisoners, focused on social rehabilitation and reintegration, in order to prevent re-offending. Some of them implement therapeutic effects of art, as a means to help prisoners to: overcome deprivations, express emotions, heal past trauma, (re)establish healthy relationships, enhance empathy, strengthen self-confidence, rebuild positive identity and reintegrate in the community. On the grounds of Boal's "theatre of the oppressed", various forms of socially engaged theatrical genres evolved, including applied theatre, surpassing the borders of classical theatre and getting closer to performance. Theatre within the prison walls being one of them, we took the example of the theatre performance "Her Story", written and performed by prisoners from Correctional Institution for Women in Požarevac, Serbia. Completed through creative writing workshops and played in this penal institution, it is an example of applied theatre based upon art therapy with strong restorative effects. The points of intersection between restorative process and this theatre performance, make it stand out among other forms of applied theatre, providing it with particularly strong transformative effects. Following the case study of "Her Story", the authors of this paper have suggested further application of similar programmes and their promotion within the community, as an effective method of crime suppression through healing powers of art in synergy with restorative elements.

Key words: *resocialisation, prison, creative writing, theatre, restorativeness*